FRAZER-IMREGH MONIKA

Marsilio Ficino *De vita coelitus comparandá*ja és a *Picatrix*

A *De vita* III. könyvének mágikus megközelítései részben hermetista és neoplatonikus forrásokból adódnak, részben pedig a 8–13. századi arab bölcselők által továbbhagyományozott anyagból.[1] Hogy miként került e mágikus vonatkozású szövegek, pl. a *Corpus Hermeticum* 14 szövegének közelébe Ficino, arra nagyon egyszerű a magyarázat. Cosimo de' Medici rendelte meg tőle fordításukat 1463-ban, amikor Ficino alig húsz esztendős volt. Az idős humanista annyira fontosnak tekintette a Hermés Trismegistosnak tulajdonított írásokat, hogy az ifjú fordítónak még a frissen megkezdett Platón-fordításait is félbe kellett szakítania, hogy előbb ezekkel végezzen. 1486 és 1488 között pedig, tehát közvetlenül a *De vita* III. könyvének írása előtt, miután nyilvános előadásokat tartott Plótinos *Enneás*airól (melyek fordítását 1486. január 16-án fejezte be), Ficino szükségesnek tartotta, hogy további újplatonikus szerzőket is hozzáférhetővé tegyen latinul. Így Plótinos-kommentárjainak írását felfüggesztve a következő műveket ültette át e három év alatt: Simplikios *Kommentárjait* Theophrastos *De sensu* és *De phantasia et intellectu* című műveihez, Iamblichos *De mysteriis*,[2] Proklos *De sacrificio et magia* című művét és *Kommentárját* Platón *Első Alkibiadés*éhez, Porphyrios *De abstinentia* és *De occasionibus sive causis ad intelligibilia nos ducentibus* c. írásait, Psellos *De daemonibus*-ából részleteket, és végül, de nem utolsósorban Synesios *De somniis* c. értekezését. Mint e felsorolásból láthatjuk, a legtöbb átültetett mű erősen kapcsolódik a tárgyalt témakörhöz, tehát a mágikus-asztrológiai témájú III. könyvhöz Ficino ezekből is ihletett meríthetett.

A korábban említett, Ficino által lefordított hermetikus szövegek, melyeket az első szöveg alapján *Pimander* címen adott közre, a Kr. u. 2–4. századra mennek vissza, és misztikus-filozófiai tartalmúak. Mindazonáltal a 8–9. században

[1] A Ficino által a *De vita* három könyvében legtöbbet emlegetett arab szerzők és műveik a következők: a szír Mesue (Masawaih Al-Mardini, 925k–1015), *De medicinis laxativis*; *Antidotarium sive Grabadin medicamentorum*; a perzsa Rasis vagy Rhazes (Muhammad ibn Zakariya al Razi, 865–925), *Liber continens*; *Liber ad Almansorem*; *Liber divisionum*; a perzsa Avicenna (Pur-e Sina, ismertebb nevén Ibn Sina, 980k–1037), *Liber canonis*; *De viribus cordis*; *De animalibus*; az egyiptomi muszlim Haly Abenrudian (Abu'l Hasan Ali ibn Ridwan Al-Misri 998–1061 vagy 1069), *In parvam Galeni artem commentatio*; *Commentarium in Centiloquium* (ez utóbbi valójában Ahmad ibn Yusuf ibn al-Daya műve); az ifjabb Serapius vagy Serapio (Ibn Sarabi, 12–13. sz.), *De simplici medicina; Practica dicta Breviarium*; a bagdadi Thebit (Thabit ibn Qurra 836–?) *De imaginibus*; a tunéziai Haly Albohazen (Abû l-Hasan 'Alî ibn Abî l-Rijâl, ?–1037k), *De iudiciis astrorum*.

[2] E kettőből nekünk is van egy ősnyomtatványunk (egy kötetben!) az OSZK-ban: Inc. 417: Priscianus Lydus et Marsilius Ficinus, In Theophrastum de sensu, in Iamblichos, *De mysteriis Aegyptiorum. Cum aliis aliorum Neoplatonicorum tractatibus; Lat. trad. Marsilius Ficinus*, Venetiis, 1497, Aldus Manutius.

ON_beliv_2020_1.indd 78 2020. 01. 21. 22:23:39

Észak-Mezopotámia területén, Harran városában[3] létrejött egy újabb, sokkal gyakorlatiasabb hermetikus tradíció az abbaszida al-Ma'mun kalifátusában. E hatalmas, Közép-Ázsiától Hispániáig nyúló muszlim birodalom vezére Bizánc elleni hadjárata során a három „könyves" vallás: az iszlám, a zsidó vagy a keresztény hit valamelyikére igyekezett áttéríteni a harraniakat, akik pogányok voltak. Ők a sabeiusokkal vagy sabianusokkal (nem a szabinokkal!)[4] azonosították magukat a kampány kivédése céljából, hiszen az utóbbiak három helyen szerepelnek a Koránban mint a Könyv Népe, a zsidók és a keresztények mellett. A harraniak valójában Hermés Trismegistost tisztelték prófétájukként, és a saját *Hermetikus irataik*at tekintették szent szövegeiknek, melyek szerzőjének magát Hermést tartották. Ezen iratok főként mágikus-technikai jellegű leírások.

Hermés prófétaként való elismerése a Koránban (19.57 és 21.85) szereplő Idrisszel (Énochhal) való azonosítása alapján történt. A harrani sabeiusok 856-tól kb. 1050-ig fontos szerepet játszottak Bagdadban és az arab világ többi részében. A legjelentősebb tudós közülük Thabit ibn Qurra volt.

A középkori mágikus irodalom történetét magyarul Láng Benedek könyve foglalja össze a nemzetközi szakirodalom alapján.[5] Besorolása szerint a mágiának négy fajtája alakult ki a középkor során: az ún. „természetes mágia", a talizmánmágia, a jövendőmondás és a rituális mágia. (Az alkímiát külön veszi ezektől, így azt nem tárgyalja.) Mivel Ficino a két utóbbiból egyáltalán nem merített, így ezekkel itt nem

3 Harran görögül: Καῤῥαι, latinul: Carrhai. Ma Törökország déli részén (a szíriai határhoz közel) fekszik.

4 Ebben Láng Benedek is téved, amikor könyvében a 16. századi Georgius Sabellicus Faustus Iuniorról azt mondja, hogy „a Sabellicus jelzőt választva az okkult praktikákról hírhedt szabinokkal vállal közösséget." (Mellesleg a szabellek és a szabinok is két különböző nép volt. Az előbbiek az oszk nyelvet beszélő samnisokkal azonosak.) Ld. Láng Benedek: *Mágia a középkorban*, Budapest, Typotex, 2007, 132. Még ha jelentős volt is a mágia gyakorlata a kora római korban a rómaiakkal egybeolvadt szabinoknál, amiről nem sok adatunk maradt hátra, itt nem róluk, hanem a harraniakról van szó. Már az önmagát nagyobb mágussá tenni kívánó Faustus is tévedett névválasztásában, hiszen a sabellek, akik szintén itáliai néptörzs, szintén nem azonosak a sabeiusokkal, azaz a harraniakkal.

5 Láng Benedek: *Mágia a középkorban,* Budapest, Typotex, 2007, 164 pp. Általános munkák bibliográfiájában: Michael D. Bailey: „From Sorcery to Witchcraft: Clerical Conceptions of Magic in the Later Middle Ages", *Speculum*, 76 (2001), 960–990; Jan N. Bremmer – Jan R. Veenstra (szerk.): *The Metamorphosis of Magic from Late Antiquity to the Early Modern Period*, Leuven, Peters, 2002; Charles Burnett: *Magic and Divination in the Middle Ages: Texts and Techniques in the Islamic and Christian Worlds*, Aldershot, Variorum, 1996; Charles Burnett – William Ryan (szerk.): *Magic and the Classical Tradition*, London, The Warburg Institute, 2006; William Eamon: *Science and the Secrets of Nature: Books of Secrets in Medieval and Early Modern Culture,* Princeton, Princeton University Press, 1994; Valerie Flint: *The Rise of Magic in Early Medieval Europe*, Oxford, Clarendon Press, 1991; Richard Kieckhefer: *Magic in the Middle Ages*, Cambridge Medieval Textbooks, Cambridge, Cambridge University Press, 1989; Frank Klaassen: *Religion, Science, and the Transformation of Magic: Manuscripts of Magic 1300–1600*. PhD dissz., Department of History, University of Toronto, 1999; Paolo Lucentini – Ilaria Parri – Vittoria Perrone Compagni (szerk.): *Hermetism from Late Antiquity to Humanism: La Tradizione Ermetica dal mondo tardo-antico all'umanesimo,* Turnhout, Brepols, 2003; Lynn Thorndike: *A History of Magic and Experimental Science,* New York, Macmillan, 1923–1958.

ON_beliv_2020_1.indd 79 2020. 01. 21. 22:23:39

foglalkozunk. Az első kettő azonban fontos a *De vita* III. könyvében: szerzőket, műveket is idéz e témákban, sőt, a talizmánoknak a huszonhatból összesen hét fejezetet szentel,[6] így ezekre ki kell tekintenünk. Láng Benedek ezt írja a talizmánmágiával foglalkozó írások előfordulási helyeiről:

> Tematikus közelségük okán legtöbbször orvosi kódexek biztosítanak helyet a természetes mágiának, amely igen jól illeszkedik a kőlisták (lapidáriumok), füveskönyvek (herbáriumok) és állatleírások (bestiariumok) környezetébe. Hasonlóképpen, csillagászati-asztrológiai kéziratok adnak otthont a talizmánmágiának, gyakran nehéz is megkülönböztetni, mit is kellene tudománynak és mit mágiának tekintenünk.[7]

A Picatrix

Az arab nyelvű mágikus irodalom nyugaton legnagyobb hatású darabja a 10–11. században[8] keletkezett *Ghāyat al-Ḥakīm,*[9] azaz *A bölcs célja* című, több szerzőtől válogatott gyűjteményes munka volt, melyet X. (Bölcs) Alfonz megbízásából 1256-ban fordítottak előbb kasztíliai, majd abból latin nyelvre. Szerzőségéről máig viták folynak, a kutatásban háromféle álláspont alakult ki: 1. névtelen arab szerző(k) kompilációja a 11. század közepén;[10] 2. a híres asztronómus, kémikus, közgazdász és matematikus Maslama Al-Majrītī (950k. Madrid – 1007 Córdoba) munkája;[11] 3. az andalúziai szúfizmus és batinizmus gyümölcse, Maslama b. Qāsim al-Qurḥubī (meghalt 353/964) szerzeménye.[12]

6 A 13. és 15–20. fejezeteket.

7 LÁNG Benedek: i. m., 126.

8 A kutatók korábban a 11. századra tették, pl. David PINGREE: „Some of the Sources of the Ghāyat al-hakīm". *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 43 (1980), 2; és Willy HARTNER: „Notes On Picatrix", *Isis,* 56 (1965/4), 438. Az újabb kutatások azonban amellett érvelnek, hogy szerzői legfeljebb 10. századiak: Maribel FIERRO: „Bāṭinism in Al-Andalus. Maslama b. Qāsim al-Qurṭubī (died 353/964), Author of the *Rutbat al- Ḥakīm* and the *Ghāyat al-Ḥakīm (Picatrix)*". *Studia Islamica,* 84 (1996), 87–112.

9 Az 1920-ban felfedezett arab eredeti kiadásai: Hellmut RITTER: *Ġāyat al-ḥakīm wa aḥaqq al-natīǧatain bi->l-taqdīm.* Leipzig/Berlin, Teubner, 1933 (Studien der Bibliothek Warburg, 12); német fordítással: Hellmut RITTER – Martin PLESSNER: *Picatrix: Das Ziel des Weisen von Pseudo-Maǧrīṭī.* Übersetzung aus dem Arabischen, London, University of London, 1962 (Studies of the Warburg Institute, 27). Ld. warburg.sas.ac.uk/pdf/FBH295P31zg.pdf

10 David PINGREE: „Some of the Sources of the Ghāyat al-hakīm". *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes,* Vol. 43 (1980), 2; Willy HARTNER: „Notes On Picatrix". *Isis,* Vol. 56, No. 4 (Winter 1965), 438.

11 Ibn Khaldun (élt 1332–1406) arab történész említése alapján. (Teljes neve: Abu 'l-Qāsim Maslama ibn Aḥmad al-Faraḍī al-Ḥāsib al-Maj̱rīṭī al-Qurṭubī al-Andalusī.) Ld. H. KAHANE et al.: „Picatrix and the Talismans". *Romance Philology,* xix, 1966, 575; E. J. HOLMYARD: „Maslama al-Majriti and the Rutba 'l-Hakim". *Isis,* 6, 1924, 294.

12 Maribel FIERRO: „Bāṭinism in Al-Andalus. Maslama b. Qāsim al-Qurṭubī (died 353/964), Author of the *Rutbat al-Ḥakīm* and the *Ghāyat al-Ḥakīm (Picatrix)*". *Studia Islamica,* No. 84 (1996), 87–112; Miquel

ON_beliv_2020_1.indd 80 2020. 01. 21. 22:23:40

Ez latinul az állítólagos szerző, Bu(ī)qrātīs nevének fordításával[13] *Picatrix* címen hagyományozódott tovább, kizárólag kéziratos formában.[14] Giovanni Pico della Mirandola rendelkezett egy másolatával,[15] Ficino pedig egy kölcsönpéldányt tanulmányozott, amint azt Michele Acciari levele tanúsítja.[16] Jómagam azért vállalkoztam ezeken az iszapsűrűségű szövegeken való átkelésre, hogy lássam, mi az, amit Ficino és Pico is megfontolhatott vagy esetleg fel is használt műveiben.

A Picatrix és Ficino

Garin szerint a *Picatrix* egyedülálló fontossága abban áll a *De vita coelitus comparanda* keletkezése szempontjából, hogy abban a több évszázados ókori és középkori mágikus-asztrológiai hagyomány egyrészről neoplatonikus, másrészről hermetista keretbe ágyazva jelenik meg.[17] Vittoria Perrone Compagni ugyanakkor arra hívta fel a figyelmet, hogy a *Picatrix* nemcsak gyakorlati útmutatásaiban és a technikai részleteket illetően jelenik meg a *De vita* harmadik könyvében, hanem olyan, lényegesnek mondható doktrinális kérdésekben is, mint a világszellem fogalma.[18] A gyűjteményt végigolvasván azonban azt mondhatom, hogy mind Ficinót, mind

Forcada: „Astronomy, Astrology and the Sciences of the Ancients in Early al-Andalus (2nd/8th – 3rd/9th Centuries)". *Zeitschrift für Geschichte der arabisch-islamischen Wissenschaften,* 16 (2004/2005), 1–74; Charles Burnett: „Magic in the Court of Alfonso el Sabio: The Latin Translation of the Ghāyat al-Ḥakim". In: Jean-Patrice Boudet – Martine Ostorero – Agostino Paravicini Bagliani (szerk.): *De Frédéric II à Rodolphe II. Astrologie, divination et magie dans le courts (XIIIe–XVIIe siècle),* Firenze, SISMEL, Edizioni del Galluzzo, 2017. (Micrologus Library, 85.) 37–52.

13 J. Thomann: „The Name Picatrix: Transcription or Translation?" *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, Vol. 53 (1990), 289–296.

14 Kiadásai latinul és modern fordításokban: „Picatrix latinus", a cura di V. Perrone Compagni. *Medioevo*, I, 1975, 237–337; David Pingree: *Picatrix: The Latin Version of the Ghāyat al-Ḥakīm,* London, University of London, 1986 (Studies of the Warburg Institute, 39), LXXX, 326 pp; Davide Arecco – Ida Li Vigni – Stefano Zuffi: *Picatrix: Gāyat al-ḥakīm, "il fine del saggio" dello pseudo Maslama al-Magriti,* a cura di Paolo A. Rossi, Milano, Edizione Mimesis, 1999; *Picatrix*: Goal of the Wise, English translation [fordító megnevezése nélkül], Seattle, Ouroboros Press, 2002 (vol. 1.), 2007 (vol. 2); Béatrice Bakhouche – Frédéric Fauquier – Brigitte Pérez-Jean: *Picatrix: un traité de magie médiévale,* Turnhout, Brepols, 2003, 388 pp; *The Complete Picatrix: The Occult Classic Of Astrological Magic,* English translation from Pingree's Latin critical edition by John Michael Greer & Christopher Warnock, Renaissance Astrology Press, 2011, 310 pp; *Picatrix: A Medieval Treatise on Astral Magic,* translated with an introduction by Dan Attrell and David Porreca, Pennsylvania, Penn State University Press, 2019, 384 pp.

15 Ld. Pearl Kibre: *The Library of Giovanni Pico della Mirandola,* New York, Columbia University Press, 1936, 119–297.

16 A levelet Filippo Valorinak írta, a kézirat Giorgio Ciprio Medico tulajdona volt. Ld. D. Delcorno Branca: „Un discepolo di Poliziano: Michele Acciari". *Lettere Italiane,* XXVIII (1976), 464–481.

17 E. Garin: „Astrologia e magia: *Picatrix*". In *Lo zodiaco della vita. La polemica sull'astrologia dal trecento al Cinquecento,* Bari, Laterza, 1976, 2007², 53. (Az egész fejezet: 33–60.)

18 Vittoria Perrone Compagni: „*Picatrix* latinus: Connezioni filosofico-religiose e prassi magica". *Medioevo*, I, 1975, 237–337; uő.: „La magia cerimoniale del *Picatrix*" nel Rinascimento, *Atti dell'Accademia di Scienze Morali e Politiche,* 88 (1977), 302–310.

ON_beliv_2020_1.indd 81 2020. 01. 21. 22:23:40

Giovanni Pico della Mirandolát leginkább abban segíthette a *Picatrix* ismerete, hogy kijelentsék, mitől kívánnak elhatárolódni. Írásaikban mindketten élesen elválasztották az úgynevezett „természetes mágiát" a szellemekkel manipuláló, átkos és gonosz mágiától. Csak a *Picatrix* néhány filozófiai témájú írása kelthette fel igazán érdeklődésüket. Ezek közül a legtisztább és legjelentősebb az I. könyv 6. fejezete: *A mikrokozmosz-makrokozmosz elmélet kifejtése, gnosztikus-hermetikus-újplatonikus filozófiai jellegű fogalmazvány*. Ez a háromoldalnyi írás kimutathatóan nagy hatással volt nemcsak Ficinóra, de Picóra is, aki *Oratio*-ját (*De hominis dignitate – Az ember méltóságáról*) kétségkívül az ebben foglaltakra – vagy a szöveg előzményeire – alapozta. Mivel ezen írás újplatonikus forrásainak tisztázása még várat magára, egyelőre nem foglalkozom vele, mindazonáltal tartalmát hosszabban ismertetem a mű szinapszisában. Pico kapcsolódási pontjait szintén másutt kívánom megvizsgálni, a következőkben csak Ficinóra összpontosítok.

Miről szól a Picatrix?

Mivel a *Picatrix* tartalmát magyarul eddig senki nem ismertette, a *Műhely* rovatban pótolom e hiányt, főként azért, mert tudjuk, hogy ezt a gyűjteményt rengeteget másolták, és még (pl. a cseh és a lengyel) uralkodói udvarokban is használták. A fejezetcímek nem mindig informatívak, ezért inkább az összefoglalások elején dőlt betűkkel egy mondatba sűrítettem témájukat. A IV. könyv első fejezetét képező filozófiai traktátust, melyben a világszellem terminusa előfordul, le is fordítottam, ez az Orpheus Noster következő számában jelenik meg. A fordítás közreadásával is abba szeretnék belelátást engedni, hogy ez a négy részre széteső szöveg mennyire sokadik kézből tárgyal olyan filozófiai fogalmakat, amelyekkel már nincsen teljesen tisztában. A fogalmak időnként össze is keverednek, a nevek a felismerhetetlenségig torzulnak. S bár valóban felbukkan a világszellem kifejezés benne, a struktúrák olyan káosza jellemzi a szöveget, hogy kizárt, hogy Ficinóra ez inspirálóan hatott volna, vagy saját rendszerének megalkotásában forrásként szolgált volna. Itt és most igyekszem leírni a könyv felépítését és röviden összefoglalni tartalmát. Végül megmutatom azt az egyetlen helyet, amelyet Ficino valóban idézett a *De vita* harmadik könyvében.

A szövegek négy könyvre tagolódnak, melyek előtt egy feltehetőleg zsidó vallású fordító és talán a másoló(k) prológusa szolgál bevezetésül. Az első bekezdés későbbinek és más szerzőtől származónak tűnik, mint a prológus többi része, mert ismétlődnek benne egyes információk (pl. „Picatrix" szerzősége), és eltér a fogalmazás stílusa. Elmondja, hogy a műben foglalt titkos tudományok megismerése az Istentől kiválasztottak és a latinban műveltek számára adatott meg a régi bölcsek könyveiből. A fordítás arabból kasztíliaira Alfonz parancsára Kr. u. 1256-ban fejeződött be. Azt állítja, hogy egy Picatrix nevű bölcs állította össze a traktátust kétszáz könyv alapján. Szokatlan módon az évet több időszámítás szerint is megadja: Nagy Sándor, Caesar (ez Augustus is lehet) és az arabok szerint, mindhárom esetben évtizedes tévedésekkel.

ON_beliv_2020_1.indd 82 2020. 01. 21. 22:23:40

A fordító vagy a másoló ezután dicséretekkel teli, hosszú imádságot mond Istenhez, majd az olvasót a könyv tartalmának titkos voltára és a filozófusok titkos jelekben és jelképekben fogalmazott tárgyalásmódjára figyelmezteti, mintha valamely más tudományról esnék szó. Így védték ki, mondja, hogy az illetéktelenek arra méltatlanul jussanak hozzá a benne foglalt tudáshoz. – Ez a kitétel határozottan az alkímiai traktátusok bevezetőire emlékeztet, tehát lehet egy ilyen műből beszúrt részlet is. – Majd ismét a Teremtőt kéri, hogy műve csak az arra érdemesek kezébe jusson el, és hogy az általa nyújtott eszközöket csak jóra és Isten szolgálatára használhassák fel.

Végül az utolsó bekezdésben bemutatja a mű felosztását (négy könyv, bennük fejezetek) és témáit. Az első könyv az egeket és a bennük levő csillagképek hatásait mutatja be ígérete szerint, a második könyv szerinte általában beszél a csillagképekről és a nyolcadik szféra mozgásáról, a harmadik könyv szerinte a bolygók és jegyek vagy jelek sajátosságairól tanít, megfelelő színű alakjaikról és formáikról, és hogy miként lehet a bolygók szellemeivel kapcsolatot teremteni, valamint egyéb mágikus gyakorlatokat. A negyedik könyv a szellemek sajátosságain túl a szükséges előírásokat közli – mondja – és hogy miként lehet jelképekkel (talizmánokkal) és füstöléssel rásegíteni e „művészet" eredményeire.

Az ígért tematika nem teljesen fedi a valós tartalmat. Az, hogy a válogatás kétszáz műből történt volna, a fejezetek számából nem tűnik igaznak, hiszen a négy könyv mindössze 40 fejezetből áll (7+12+12+9). Azonban már az első könyv első fejezetét olvasva világos, hogy az alig két oldal nagyon vegyes forrásokból építkezik, és több mint valószínű, hogy legalább három vagy négy szövegből van összevágva. Ez az eljárás az egész mű folyamán megfigyelhető. Így valóban elképzelhető, hogy egy kiterjedt hagyomány enciklopédikus összegzésére vállalkozott a gyűjtemény összeállítója. Mindazonáltal a szövegek filozófiai, erkölcsi és teológiai mondanivalója igen változatos színvonalon mozog. Míg az előbb idézett I. k. 1. fej. keresztény értelmiségiek számára is elfogadható teológiai, filozófiai és erkölcsi tartalmakkal bír, jóllehet főként újplatonikus és gnosztikus tanításokból ragad ki részleteket, a továbbiakban már javarészben olyan fejezeteket találunk, amelyek egyrészt mások szabad akaratának leigázását célzó eszközöket nyújtanak, másrészt kifejezetten az ártás szándékát támogató tanácsokat adnak. Ez utóbbiak pedig már semmi módon nem egyeztethetők össze a keresztény erkölccsel. A harmadik és negyedik könyv egyes szövegei babonás-mágikus kotyvalékaikkal és varázsszavaikkal a tudás olyan lecsúszott maradékaiból állnak,[19] hogy inkább tartoznak a népi hiedelemvilág kutatására. Olvasásuk csak acélidegzetűek és vasgyomrúak számára ajánlott. (Vagy még nekik sem.)

A legjellemzőbb célja mindazáltal annak a mágusnak, aki ezt a gyűjteményt használta, hogy sorsának irányításához vagy befolyásolásához a bolygók erejét fel-

[19] Az idősebb Plinius *Historia naturalis*ából is felfedezhetők benne olyan részletek, amelyeket a későbbi torzítás nélkül is nevetségesnek és gusztustalannak találunk, s melyeket már a reneszánszban is kritika tárgyává tettek, pl. Niccolò Leoniceno a *De Plinii et plurium aliorum medicorum in medicina erroribus* című, 1492-ben kiadott művében.

ON_beliv_2020_1.indd 83 2020. 01. 21. 22:23:40

használja. Ez a hétköznapi ember boldogulásának kicsinyes és anyagias céljaitól a politika résztvevőinek hatalmi igényein át a szerelmi leigázás (főleg nőké) praktikáiig terjed, de ritkábban előfordulnak általában a tudásra törekvők gyors tanulását elősegítő mágikus gyakorlatok is.

Tematikában a ritkább filozófiai, kozmológiai és logikai passzusok[20] mellett főként asztronómiai, asztrológiai ismeretek szerepelnek (pl. a precesszióval vagy a hindú[21] asztrológiával kapcsolatban), a bolygók és a csillagjegyek erejének, minőségének felsorolásával, a bolygók alá tartozó mesterségek, embertípusok, állat- és növényfajták, fémek, kövek ismertetésével. A praktizálók számára valószínűleg legfontosabb fejezetek azonban a talizmánok elkészítésének és használatának módját írják le – ezek fordulnak elő a legnagyobb számban, vegyesen, mind a négy könyvben.

A négy könyvet nem fogja össze egy átgondolt vezérfonal – sem tartalmi, sem szerzőségi meggondolások nem fedezhetők fel benne. Sőt, a szövegeken belül is tetten érhetők többszintű összeollózások, akár úgy, hogy a szöveg eleje, közepe és vége érzékelhetően más-más forrásból származik, akár pedig oly módon, hogy egy tematikához, pl. a bolygók erejének leírásához bolygónként odamásol egy-egy mondatot vagy bekezdést egy vagy több (olykor négy) másik szövegből. (Az ismétlődésekből tudható, hogy ez történt.) Ez olykor jelzés nélkül történik, máskor pedig megnevezi a forrását, mely legtöbbször hamis attribúción alapul (Platón, Aristotelés stb.). Szabászati terminusokban tehát ügyetlen foltvarrásról beszélhetünk, nem pedig egy szabásminta alapján elkészített darabról. Ennek oka a gyűjtemény keletkezési körülményeiben, illetve történetében rejlik: valószínűleg folyamatosan bővült, és egyébként is már olyan gyűjteményekből állították össze, amelyek más nyelveken keletkeztek és nagyon vegyes forrásokból építkeztek, ilyenek pl. a *Nabateus földművelés,*[22] a *Secretum secretorum,*[23] és a *Tisztaság testvérei (Ihwān al-Shafā')*

[20] I. 1; I. 6; I.7; IV. 1.

[21] A 'hindú' szó helyesírásában a mai indológusok által bevett, a helyes kiejtést visszaadó gyakorlatot követem.

[22] Ez Ibn Wahshiyya fordítása nabateusból azaz arámiból arabra (904 k.), a *Filahât al-Nabâtiyyah* (latinul: *Liber de Alfilaha*). A könyv szintén gyűjteményes munka, mely 3–9. századi kháldeus és babilóniai szövegek alapján készült, s nemcsak mezőgazdasággal, hanem mágiával is foglalkozik; saját korában a legfontosabb ilyen témájú arab nyelvű munkának számított. A *Picatrix*ban többször *Kháldeus földművelés* címen történik rá hivatkozás. A műben a szerzők a babilóniai ill. kháldeus műveltséget magasztalják a hódító arabok kultúrájával szemben, és a mitikus sabianusokról (akikkel a harraniak azonosították magukat) közölnek elbeszéléseket: ezek szerint ez a nép Ádám előtt élt, akinek viszont voltak szülei, és azok Indiából jöttek.

[23] A középkorban valós szerző és keletkezési dátum nélkül terjedt az az arabból latinra fordított munka, amely a *Secretum secretorum* címet viselte: ez asztrológiai, táplálkozási, orvosi és fiziognómiai ismereteket foglal össze, sőt a talizmánokról is értekezik. Bevezetője a királytükör műfajához igyekszik hasonlóvá tenni: úgymond Nagy Sándorhoz intézi intelmeit, ezért hamisan Aristotelésnek tulajdonították. Ld. Steven J. WILLIAMS: *The Secret of Secrets: The Scholarly Career of a Pseudo-Aristotelian Text in the Latin Middle Ages,* Ann Arbor, The University of Michigan Press, 2003, xiv, 481 pp; VÍGH Éva: *„Természeted az arcodon": Fiziognómia és jellemábrázolás az olasz irodalomban*, Szeged, JATEPress, 2006. (Ikonológia és Műértelmezés 11/1.)

ON_beliv_2020_1.indd 84 2020. 01. 21. 22:23:40

enciklopédiája.[24] Ezekre egyébként cím szerint is utal a *Picatrix* összeállítója. A III. könyv 5. fejezetében a szerző azt állítja magáról, hogy a régi szerzők 224 könyvét tanulmányozta át szóról szóra, melyeknek „virágját és liliomát összefoglalva fogalmazta saját munkáját, hat éven át."[25]

Ficino mindössze egyszer hivatkozik a *De vita* III. könyvében a *Picatrix*ra, akkor is csak mint „arab gyűjteményes munkát" említi:

> A későbbi talizmánkészítők az ég alakjához hasonlatosan körformába foglalják bele az összes csillagképet, a régebbiek viszont, miként egy arab gyűjteményes munkában olvashatjuk, a kereszt formáját részesítették előnyben minden más alakkal szemben, mivel a testek egy, már a felszínükig kiterjedt erő révén képesek a működésre vagy cselekvésre. A legkülső felszín pedig egy kereszt segítségével írható le. Ugyanis mindenekelőtt így [a felszín által] van hosszúsága és szélessége. […] Ezért a régiek azt mondták, hogy a kereszt alakja a csillagok ereje által jön létre, másrészt [a kereszt alakzata] a csillagok erejének befogadója, ezért ennek van a legnagyobb ereje minden alakzat közül, s ez fogadja be a bolygók energiáit és szellemeit. [26]

[24] A „Tisztaság testvérei" filozófusokból és tudósokból álló titkos társaság volt a 8. vagy 10. századi Bászrában (ma Irak). Ezoterikus tanításukat és filozófiájukat 52 értekezés méretű levélben (episztolában) hagyták hátra, melyeket hol *Levelek* gyanánt, hol *Enciklopédia*ként idéznek. Teljes kritikai kiadása jelenleg készül Oxfordban, ennek a következő kötetei jelentek meg: Nader El-Bizri: *Epistles of the Brethren of Purity. Ikhwan al-Safa' and their Rasa'il* (1st ed.), Oxford, Oxford University Press, 2008; Arabic critical edition and annotated English translation with commentaries of *The Case of the Animals Versus Man Before the King of the Jinn* (Epistle 22; eds. trans. L. Goodman & R. McGregor) 2009; Epistle 5: *On Music* (ed. trans. O. Wright, 2010); Epistles 10–15: *On Logic* (ed. trans. C. Baffioni, 2010); Epistle 52a: *On Magic* (eds. trans. G. de Callatay & B. Halflants, 2011); Epistles 1–2: *Arithmetic and Geometry* (ed. trans. N. El-Bizri, 2012); Epistles 15–21: *Natural Sciences* (ed. trans. C. Baffioni, 2013); Epistle 4: *Geography* (ed. trans. I Sanchez and J. Montgomery, 2014); Epistle 5: *On Astronomia* (ed. trans. J. F. Ragep and T. Mamura, 2015); Epistles 32–36: *Sciences of the Soul and Intellect* (ed. trans. I. Poonawala, G. de Callatay, P. Walker, D. Simonowitz, 2015). A szerzők kiléte és működési ideje máig vitatott a kutatásban. Ld. Ian Richard Netton: *Muslim Neoplatonists: An Introduction to the Thought of the Brethren of Purity* (1st ed.), Edinburgh, Edinburgh University Press, 1991; Sámuel Miklós Stern: *The authorship of the Epistles of the Ikhwan-as-Safa,* Hyderabad, Islamic Culture of Hyderabad, 1947; Seyyed Hossein Nasr: *An Introduction to Islamic Cosmological Doctrines: Conceptions of Nature and Methods Used for Its Study by the Ihwan Al-Safa, Al-Biruni, and Ibn Sina,* Belknap Press of Harvard University Press, 1964; Abbas Hamdani: „Abū Ḥayyan Al-Tawḥīdī and The Brethren of Purity", *International Journal of Middle East Studies,* 9 (1978), 345–353; El-Bizri, Nader „Ikhwān al-Ṣafā': An Islamic Philosophical Fraternity", in Houari Touati (ed.), *Encyclopedia of Mediterranean Humanism,* 2014, encyclopedie-humanisme.com/?Ikhwān-al-Ṣafā&var.

[25] *Picatrix,* III, 5.: „Et dico tibi, carissime, quod cum magno labore et studio hunc librum composui, sapientum antiquorum libros quamplurimos convolvendo, aspiciens et cogitans in opinionibus quorundam, et conclusiones veridicorum et effectu comprobatas scribendo, in tantum quod 224 libros predecessorum antiquorum sapientum studui de verbo ad verbum, et ex ipsis omnibus tamquam florem et lilium eorundem hunc composui librum, vacans per sex annos continue in praedictis." Pingree kiadásában a 106. oldalon. (Az idézeteket a saját fordításomban hozom.)

[26] Ficino, *De vita*, III, 18. „Postremi quidem imaginum auctores universam earum formam ad coeli si-

ON_beliv_2020_1.indd 85 2020. 01. 21. 22:23:40

Ez a hivatkozás tehát a kereszt alakú talizmánokat tárgyaló részre utal a *Picatrix* III. könyvének 5. fejezetéből, épp az előbb idézett hely után egy oldallal. Ott a szerző a kereszt egyetemes formáját hangsúlyozza. Leszögezi, hogy a bolygók szellemeinek [erejének] alakját nem ismerhetjük, viszont erejüket a csillagképek is magukban foglalják. Egy gnosztikus tanítást visszhangozva indokolja meg, miért képviselheti a kereszt minden csillagkép és bolygó erejét:

> Ebből az következik, hogy a fent említettek minden ereje a csillagképekben áll. Ezért, mivel azt látjuk, hogy [a csillagképek] alakzataiban benne van minden fa és növény valamint állat és hasonlóképp minden ásvány alkata, és minthogy semmiképpen nem ismerhetjük meg igazán maguknak a bolygók szellemeinek az alkatát, azért e művészet ősi bölcsei mint valamely egyetemes alakot a keresztet választották. Azért ezt, mert minden test a felszíne révén látható, s mert az alakok felszíne hosszúsággal és szélességgel rendelkezik, a hosszúság és szélesség alakja pedig éppen a keresztben áll. Ezért ezt az alakzatot mintegy egyetemes tanítónak mondjuk ebben a művészetben, mint ami befogadja a bolygók szellemeinek erejét, amiatt, hogy semmilyen alak nem tér el tőle." [Tehát benne foglaltatik és leírható általa.].[27]

Ficino felhasználja, de ki is egészíti ezt a magyarázatot azzal, hogy mi a merőlegesek és derékszögek jelentősége: a bolygóknak vagy csillagoknak ugyanis akkor a legnagyobb az energiájuk, amikor az ég négy sarkalatos pontján állnak, tudniillik a felkelő és a lenyugvó ponton, az ég közepén és az ég alján. Sugaraik pedig így keresztet alkotnak. Ezért van a keresztnek a legnagyobb ereje minden alakzat közül. Továbbá hozzáfűzi, hogy e tanítás egyiptomi eredetű, hiszen Serapis is keresztet viselt a mellén, és az a túlvilági életet jelképezte számukra. Úgy véli, a kereszt a Krisztus által képviselt erő előjele volt már az egyiptomiaknál is.

Összefoglalva tehát, és visszatérve Eugenio Garin és Vittoria Perrone Compagni állításaira, miszerint a *Picatrix* lett volna a *De vita coelitus comparanda* ihletője vagy

militudinem accepere rotundam. Antiquiores autem, quemadmodum in quodam Arabum collegium legimus, figuram crucis cunctis anteponebant, quia corpora per virtutem agunt ad superficiem iam diffusam. Prima vero superficies cruce describitur, sic enim imprimis habet longitudinem atque latitudinem. […] Crucem ergo veteres figuram esse dicebant tum stellarum fortitudine factam, tum earundem fortitudinis susceptaculum; ideoque habere summam in imaginibus potestatem, ac vires et spiritus suscipere planetarum."

27 *Picatrix*, III, 5, Pingree kiad. 107. „Et ideo concluditur quod omnis virtus praedictorum maxime consistit in figuris. Idcirco, quia videmus omnes figuras et formas arborum et plantarum esse in suis figuris diversas necnon et figuras animalium et similiter minerarum, quapropter nullo modo cognoscere possumus proprie figuras ipsorum spirituum planetarum, ideo sapientes huius artis antiqui tamquam universalem figuram crucem elegerunt, et hoc propter quod omnia corpora apparent sua superficie et quia superficies figurarum habet longitudinem et latitudinem, et figura longitudninis et latitudinis proprie consistit in cruce. Idcirco hanc figuram tamquam universalem magistram diximus in talibus operandi et tamquam receptricem virium spirituum planetarum eo quod aliqua figura non divertitur ab ea."

ON_beliv_2020_1.indd 86 2020. 01. 21. 22:23:41

forrása a mágikus-asztrológiai gyakorlati leírásokban és a világszellem doktrinális kérdésében, nos, mindkettőt cáfolja a szöveg alapos vizsgálata. A talizmánmágiával kapcsolatban Ficino fő forrásai Haly Albohazen, Philostratos, Pietro d'Abano, Albertus Magnus, Thabit és al-Kindi voltak, a világszellem kérdésében pedig nézetem szerint inkább a bevezetésben említett újplatonikus szerzők Ficino által fordított írásaiból kell kiindulnunk. További vizsgálódást igényel az újplatonikus tanokat visszhangzó hatodik fejezet az első könyvből, hogy tisztázzuk, ez vagy ennek forrásai ihlették-e Ficinót. E vizsgálódásoknak azonban már további tanulmányok tárgyait kell képezniük.

Rezümé

A korábbi kutatás (Eugenio Garin és Vittoria Perrone Compagni) azt állította, hogy Ficino *De vita coelitus comparanda (Hogyan nyerhetünk életet az égtől)* című művének, azaz a *De vita* III. könyvének keletkezésében a *Picatrix* fontos szerepet játszott mint forrás vagy ihletadó, mind gyakorlati-mágikus, mind doktrinális kérdésekben, mint például a világszellem fogalma tekintetében. Ez a tanulmány az ellenkezőjét bizonyítja. Bemutatja azt az egyetlen esetet, ahol Ficino valóban a *Picatrix*re hivatkozik, és röviden leírja ezt a középkori mágia-tankönyvet, világossá téve azt a távolságot, amely azt Ficino filozófiai megközelítésétől elválasztja. A magyar olvasók számára a szerző a *Műhely* rovatban közli a *Picatrix* fejezetenkénti összefoglalását, a következő számban pedig a IV. könyv 1., filozófiai témájú fejezetének fordítását a latin szöveg alapján.

Kulcsszavak
Marsilio Ficino, *De vita*, *Picatrix*, talizmánok, középkori mágia-tankönyvek, világszellem

Abstract
Marsilio Ficino's De vita coelitus comparanda and The Picatrix
Previous research (by Eugenio Garin and Vittoria Perrone Compagni) claimed that Picatrix played an important role as a source or inspiration for the third book of Ficino's On Life both in practical-magical and doctrinal matters, for example when discussing the universal spirit. This paper proves the opposite. It shows the single case where Ficino really cites Picatrix, and shortly describes this medieval magic textbook, making clear the distance that divides it from Ficino's philosophical approach. For Hungarian readers the author provides the Picatrix's summary in the Workshop section, and in the next issue a translation based on the Latin text of the fourth book's first treatise, which discusses a philosophical topic.

Keywords
Marsilio Ficino, *De vita*, *Picatrix*, talismans, medieval magic textbooks, universal spirit

ON_beliv_2020_1.indd 87 2020. 01. 21. 22:23:41